

اثرات توان گردشگری در گسترش زیرساخت‌ها و ایجاد شهر خلاق مطالعه موردی: شهر کرمانشاه

محسن شاطریان^۱، رسول حیدری سورشجانی^۲ و ژیلا ورفی‌نژاد^۳
تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۱۰/۲۰، تاریخ تایید: ۱۳۹۵/۱۲/۳۰

چکیده

گردشگری به‌عنوان صنعتی پاک و پویا شناخته شده است که در صورت توسعه منافع زیادی از جمله افزایش عدالت اجتماعی و افزایش اشتغال برای جامعه در پی خواهد داشت و در صورت وجود زیرساخت‌های شهری توسعه بیشتری خواهد یافت. رقابت شدید میان شهرها به‌عنوان مقاصد گردشگری، شهرها را ناگزیر به یافتن راهکارهایی جهت متمایز شدن از سایر شهرها و مقاصد گردشگری کرده است. شهر خلاق مبحثی جدید و مورد توجه در حوزه شهرسازی است و نقش اساسی در رشد و توسعه شهر دارد. ظهور و فراگیر شدن ایده‌ی شهرخلاق شاهدهی بر این ادعاست و می‌توان گفت که توسعه گردشگری یکی از راه‌های مطمئن برای رسیدن به شهرهای خلاق است. هدف از انجام این تحقیق بررسی تأثیرات پتانسیل‌های گردشگری در گسترش زیرساخت‌ها و شکل‌گیری شهر خلاق در شهر کرمانشاه می‌باشد. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی است و ابزار اصلی گردآوری داده‌ها پرسشنامه می‌باشد. جامعه آماری مورد مطالعه ساکنین شهر کرمانشاه است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۵ پرسشنامه تعیین گردیده است که جهت تجزیه و تحلیل نتایج حاصل از پرسشنامه از روش معادلات ساختاری (SEM) با استفاده از نرم‌افزار Amos استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پتانسیل‌های گردشگری در گسترش زیرساخت‌ها و شکل‌گیری گردشگری خلاق و خلاقیت در شهر کرمانشاه مؤثر می‌باشند، زیرا سطح معنی‌داری (p value) برای هر دو مسیر کمتر از ۰/۰۵ بوده است.

کلیدواژگان: پتانسیل‌های گردشگری، شهر خلاق، گردشگری خلاق، شهر کرمانشاه

۱. دانشیار گروه جغرافیا و اکوتوریسم، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه کاشان، پست‌الکترونیک (shaterian@kashanu.ac.ir)، شماره تماس ۰۹۱۳۳۶۱۹۵۷۱

۲. استادیار گروه جغرافیا و اکوتوریسم، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه کاشان، پست‌الکترونیک (rasol_heidary@yahoo.com)

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری (نوسازی و بهسازی)، دانشگاه کاشان، پست‌الکترونیک (zhila.varfinezhad@gmail.com)

مقدمه

در طول تاریخ آنچه موجب برداشتن گام‌های بلند به‌سوی کامیابی و تغییرات مثبت در شیوه زیست انسان‌ها شده، برگرفته از اندیشه‌ای یا نبوغی تکامل یافته بوده است. از دهه ۱۹۸۰، توسعه فرهنگی محلی به مهمترین بخش از دستور کار شهرها و مناطق کشورهای توسعه‌یافته دنیا تبدیل شد. برنامه‌ریزی منطقه‌ای پدیده‌ای جدید است که در قدیم به صورت سنتی انجام می‌شده است و اولین قدم‌های آن در حدود چهار هزار سال پیش، در مصر قدیم و در اطراف رود نیل (در قالب بوجود آوردن سیستم آبیاری) صورت گرفته و اکنون با مرور زمان در طول تاریخ این فن تکامل یافته و ابعاد گوناگونی را به‌خود دیده است. قرن اخیر همراه با تحولات گسترده‌ای در پیشرفت علوم و برنامه‌ریزی منطقه‌ای همراه بوده است، به‌طوری‌که امروزه طراحی و برنامه‌ریزی فضا و مکان، آمایش و استفاده بهینه از منابع، ارتقای کالبدی شهرها و ارتباط آن با وجوه اقتصادی و اجتماعی جایگاه ویژه‌ای دارد. از جمله تحولات مفهومی و نظری که در چند دهه اخیر در حیطه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای مورد بحث قرار گرفته است، موضوع شهرها و مناطق خلاق است (فیض‌پور، ۱۳۷۳: ۱۴).

بی‌تردید محیط شهری موفق محیطی است که استعدادها را پرورش داده و جذب می‌کند؛ شهری که مولد تحقیق و پژوهش بوده و قادر است بخش‌های جدیدی را به ابعاد اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مدیریتی شهر بیفزاید و فرصت‌های جدیدی را بدین شکل برای شهرها در مقیاس ملی و فراملی ایجاد کند. فلسفه شهر خلاق آن است که در هر شهری همیشه ظرفیتی بسیار بیشتر از آن چه در وهله اول به تصور می‌آید، وجود دارد. شهر خلاق از مفاهیم جدید در عرصه مدیریت شهری است که با مفاهیم کارآفرینی نیز قرابت معنایی دارد. خلاقیت در شهر باعث رهایی از بن‌بست‌های مدیریتی و کالبدی و پیاده‌سازی دو اصل مشارکت و کارآیی که از شاخص‌های اصلی در حوزه حکمروایی شهری است، می‌گردد. همچنین، ایده شهر خلاق برای مدیران، برنامه‌ریزان و شهرسازان باعث گسترش افق دید و تحلیل راهکار در مواجهه با مسائل شهر می‌شود و به تنوع علایق و عقاید در پهنه شهر احترام می‌گذارد. در نهایت، شهر خلاق باعث ساری و جاری شدن تفکرات شهروندان برای بهتر شدن محیط زندگی و ارتقاء کیفیت زندگی آنان می‌گردد (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹). شهر خلاق مبحثی جدید و پراهمیت در دنیای امروز است؛ گرایش به سمت این شهرها به معنای استفاده از استعدادهای خلاق در جهت اعتلای جامعه است و این مهم نیاز به بسترسازی برای جذب و به‌کارگیری اقلشار خلاق در حوزه‌های مختلف دارد. زیرا یک شهر خلاق، شهری پویا از لحاظ فرهنگی و بین فرهنگی است و بی‌تردید چنین شهری قادر به افزودن بخش‌های جدیدی در ابعاد اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی خود است (لطفی‌زاده دمکردی و شامدی، ۱۳۹۳: ۲). شهرها یکی از پربیننده‌ترین مقاصد گردشگری جهان به‌شمار می‌آیند که هر ساله پذیرای میلیون‌ها نفر گردشگرند و گردشگری شهری اکنون به فعالیتی مهم مبدل گشته است که جریان کارها، اقدامات اجتماعی و تغییرات فضایی فراوانی را به‌ویژه در کشورها شکل می‌دهد. نقش شهرها در جذب گردشگران و شکل‌گیری گردشگری شهری به‌عنوان یک الگوی فضایی گردشگری در عصر حاضر بُعد دیگری از اقتصاد شهری را شکل داده است که به نوسازی و توسعه سیمای شهری، سیستم حمل و نقل، اقامتگاه‌های گردشگری و بهبود و ساماندهی زیرساخت‌های شهری منتهی می‌شود (Barker and page, 2002: 247). یکی از مهم‌ترین مقصدهایی که روندهای گردشگری جهان را در دهه‌های گذشته تحت‌تاثیر قرار داده، مراکز شهری است. رشد سفرهای کوتاه‌مدت

این مقصدها را به یکی از اصلی‌ترین مراکز گردشگری تبدیل نموده و این پدیده خود را در کاهش میانگین سفر گردشگران در بیشتر مقصدهای دنیا نشان داده است (Cooper & Others, 1998:145). با توجه به اهمیت گردشگری در اقتصاد و اشتغال‌زایی در شهرها، لزوم نقش گردشگری در توسعه شهرها به‌ویژه از لحاظ اقتصادی بسیار حائز اهمیت است و نقش آن در برنامه‌ریزی برای توسعه شهرها جزء اولویت‌های اصلی برای توسعه این مناطق است (بمانیان و محمودی‌نژاد، ۱۳۸۸:۲۲). ایران با ویژگی‌های طبیعی و اقلیمی خاص خود و همچنین آثار تاریخی و هنری خود قابلیت فراوانی در جذب گردشگران دارد. براساس گزارش سازمان جهانی گردشگری، ایران دارای رتبه ۱۰ در جاذبه‌های باستانی و تاریخی و رتبه ۵ در جاذبه‌های طبیعی است، با این وجود از لحاظ بهره‌برداری از این منابع در جایگاه مطلوبی قرار نگرفته است؛ هر چند جاذبه‌های گردشگری یک منطقه، تنها به ویژگی‌های محیط طبیعی یا ابنیه، صنایع دستی و نظایر آن خلاصه نمی‌شود و رویدادهای گردشگری خود می‌توانند به‌عنوان منبع مهمی برای جذب گردشگران تلقی شوند (رنجبریان و زاهدی، ۱۳۸۴:۱۲). لذا امکان توسعه گردشگری در ایران، به‌ویژه در مناطق دارای تنوع فرهنگی، پیشینه غنی تاریخی و آثار هنری محلی و صنایع دستی متنوع نظیر کرمانشاه به بهترین وجه وجود دارد. شهر کرمانشاه، با دارا بودن جاذبه‌های کم‌نظیر گردشگری، از جمله؛ طبیعی، فرهنگی، تاریخی و ... می‌تواند نقش مهمی در زمینه‌های توسعه گردشگری، با توجه به موقعیت جغرافیایی خود، ایفا نماید. از این رو، هدف این پژوهش بررسی تأثیرات پتانسیل‌های گردشگری در این شهر برای گسترش زیرساختها و ایجاد خلاقیت و گردشگری خلاق می‌باشد. فرضیات پژوهش به قرار ذیل مورد نظر است:

- گسترش زیرساخت‌های شهری باعث افزایش خلاقیت و گردشگری خلاق در شهر کرمانشاه می‌شود
- پتانسیل‌های گردشگری نقش بسیاری در افزایش خلاقیت و گردشگری خلاق در شهر کرمانشاه دارند.
- پتانسیل‌های گردشگری باعث افزایش توجه و بهبود زیرساخت‌های شهری در شهر کرمانشاه شده است.

پیشینه تحقیق

در حال حاضر ادبیات مربوط به شهر خلاق در دنیا، گسترده است و به‌طور پیوسته در حال رشد است. بسیاری از محققان در این ادبیات نظری سهم هستند (Geoforum, 2009:701). اگر به اندازه کافی در تکوین نظریه شهر خلاق به‌عقب برگردیم، به جان راسکین و ویلیام موریس برمی‌خوریم که در عصر ویکتوریا (انگلیس) در مقابل اقتصادهای سودمندگرا، ایستادگی کردند و اقتصاد هنر را که تأکید بر فعالیت‌های انسانی خلاق داشت، مورد تأکید قرار دادند. بر طبق نظر آن‌ها، نه‌تنها آثار هنرمندان بلکه، کالاهای ارزشمند هم از جنبه کاربردی و هم از جنبه هنری مدنظر بود. مامفورد در کتاب «فرهنگ و شهرها» اقتصادهای پولی که مگالاپلیس‌ها را تحت‌سیطره خود قرار داده بود را مورد هجوم قرار می‌دهد و اقتصادهای فرهنگی که بر ابعاد زندگی انسانی تأکید دارد را پیشنهاد می‌کند (Sasaki, 2008:68). چارلز لندری^۱ یکی از معروفترین پژوهشگرانی است که در باب شهرهای خلاق قلم زده است. لندری دیدگاه رادیکالی جدیدی در باب شهرهای خلاق دارد. از نظر وی شهرها نیاز به خلاقیت دارند نه به خاطر دستیابی به قدرت در صنایع

با ارزش افزوده جدید، بلکه برای حل مسائل اجتماعی؛ به بیان دیگر لندری خواهان یک دیدگاه خلاق برای حل مسائل شهری در ابعاد و جنبه‌های مختلف است نه این که خلاقیت محدود به عرصه‌های هنر، صنایع خلاق و طراحی شود (قربانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲). آلن. جی. اسکات^۱ (۲۰۰۶)، در پژوهش خود به‌عنوان شهرهای خلاق: موضوعات مفهومی و پرسش‌های راهبردی اندیشه‌ای گسترده و مجادله آمیزی را پیرامون طبیعت و اهمیت شهرهای خلاق ارائه داده و در میان تغییرات اخیر در فناوری، ساختارهای تولید، بازارهای کار و اجتماعات مکانی پویا به دنبال آن است که نشان دهد که چگونه ساختارهای اقتصادی نوین، گونه‌های خاص از نوآوری‌های اقتصادی و فرهنگی را در شهرهای خلاق نمایان کند. کاستا و همکاران^۲ (۲۰۰۷)، در پژوهش خود به‌عنوان بحث در مورد حکمروایی شهر خلاق به معرفی شهر خلاق پرداخته‌اند. مؤلفین معتقدند که پیاده‌سازی پروژه‌های مربوط به شهرهای خلاق در سراسر جهان به حکمروایی شهری تبدیل شده است. در این حرکت از بحث‌های معاصر در مورد شهر خلاق به‌منظور بحث در مورد تنوع سازوکارها و اشکال حکمروایی ضابطه‌مند مورد توجه قرار گرفته است. حاجی نوروزی و همکاران (۱۳۹۳)، در پژوهشی تحت‌عنوان «بررسی پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های شکل‌گیری گردشگری خلاق و شهر خلاق با استفاده از تکنیک SWOT در شهر تبریز» به این نتیجه دست یافتند که این شهر دارای پتانسیل‌ها و توانمندی‌هایی در زمینه توسعه صنعت گردشگری و تحقق شهر خلاق می‌باشد. یوسفی و همکاران (۱۳۹۳)، در پژوهشی تحت‌عنوان «تحلیل نقش و جایگاه شهر خلاق در توسعه گردشگری شهری با رویکرد توسعه پایدار» به این نتیجه دست یافتند که زمینه‌ها و بسترهای تحقق شهر خلاق در راستای توسعه گردشگری شهری در شهرهای ایران فراهم است و با وجود سابقه تاریخی، هنری، فرهنگی، ظرفیت مذهبی، جاذبه‌های فرهنگی، نمایش‌نامه‌ها، راه‌اندازی کریدور علم و فناوری و صنایع خلاق می‌تواند در جهت تحقق شهر خلاق حرکت کنند. لطفی‌زاده دهکردی و همکاران (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی شاخص‌های شهر خلاق با رویکرد توسعه گردشگری» به این نتیجه رسیدند که توسعه گردشگری یکی از راه‌های مطمئن برای رسیدن به شهرهای خلاق است و ایجاد شهرهای خلاق خود سبب توسعه گردشگری خواهد شد.

روش پژوهش

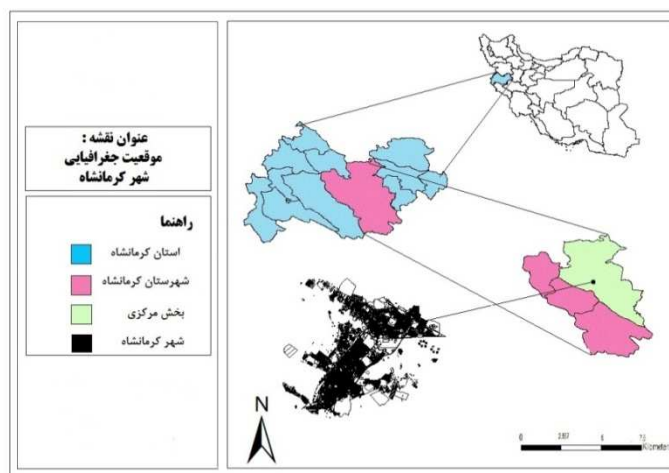
این تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی است. جمع‌آوری داده‌ها، از طریق بررسی‌های اسنادی و مطالعات میدانی (با استفاده از ابزار پرسش‌نامه) انجام و با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS و آزمون‌های آماری و هم چنین از طریق مدلیابی معادلات ساختاری به وسیله نرم‌افزار AMOS تجزیه و تحلیل شده است و با توجه به اطلاعات به‌دست آمده به بررسی این‌که این پتانسیل‌ها تا چه حد می‌توانند در گسترش زیرساخت‌ها و ایجاد یک شهر خلاق مؤثر باشند پرداخته است. Amos مخفف Analysis of Moment Structures است که به معنای تحلیل ساختارهای لحظه‌ای است. Amos به‌طور خاص برای مدل‌سازی معادلات ساختاری طراحی شده است. در آن سعی بر این بوده است که تمامی ایراداتی که توسط تکنیک‌های چندمتغیره سنتی وجود داشته است را برطرف نماید. این نرم‌افزار یک رویکرد خاص به

-
1. Allen. J.Scott
 2. Costa et all

تحلیل‌های آماری مرتبط با متغیرهای پنهان دارد. امروزه این نرم‌افزار به سرعت جای خود را در میان محققان باز کرده است و استفاده از آن رو به گسترش است. مجموع این عوامل حاکی از اهمیت این نرم‌افزار در حوزه علوم انسانی دارد (بسحاق، ۱۳۹۴: ۵۵). جامعه‌ی آماری این پژوهش شامل ساکنان محلی هستند که طبق سرشماری ۱۳۹۰ جمعیت شهر کرمانشاه برابر با ۸۸۴۶۵ نفر بوده است. براساس فرمول کوکران و با سطح اطمینان ۹۵٪ حجم نمونه در این پژوهش ۳۸۵ نفر است. در این پژوهش از شاخص‌هایی که سازمان یونسکو برای شهر خلاق عنوان نموده‌اند استفاده شده است. پرسشنامه مربوط به مردم ساکن شهر کرمانشاه دارای ۱۲۰ گویه است که ۱۰ سؤال اول آن مربوط به سؤالات عمومی و بقیه سؤالات در قالب طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت طراحی شده است. روایی این پرسشنامه با استفاده از نظرات اساتید مورد تأیید قرار گرفت و پایایی آن با آزمون آلفای کرونباخ و بدست آمدن مقدار ۰/۸۹۵ تأیید شد.

منطقه مورد مطالعه

شهر کرمانشاه از شمال به کوه فرخ‌شاد، از شمال‌غربی به کوه طاق‌بستان و از جنوب به سفیدکوه منتهی می‌شود. کرمانشاه با موقعیت ۳۴ درجه و ۱۹ دقیقه عرض شمالی از استوا و ۴۷ درجه و ۷ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ تقریباً در مرکز استان کرمانشاه قرار گرفته است و دارای ۲۴۵۰۰ کیلومترمربع گستردگی و ارتفاع ۱۲۰۰ متر از سطح دریا است. مساحت شهر کرمانشاه بالغ بر ۹۵۶۸/۶ هکتار است و فاصله آن تا همدان ۱۸۹، سنندج ۱۳۶، ایلام ۲۰۸، خرم‌آباد ۱۹۷، تهران ۵۲۵ کیلومتر است. این شهر دومین شهر بزرگ و پرجمعیت منطقه غرب و شمال‌غربی کشور (پس از تبریز) و بزرگترین شهر استان کرمانشاه است.

شکل ۱: محدوده مورد مطالعه

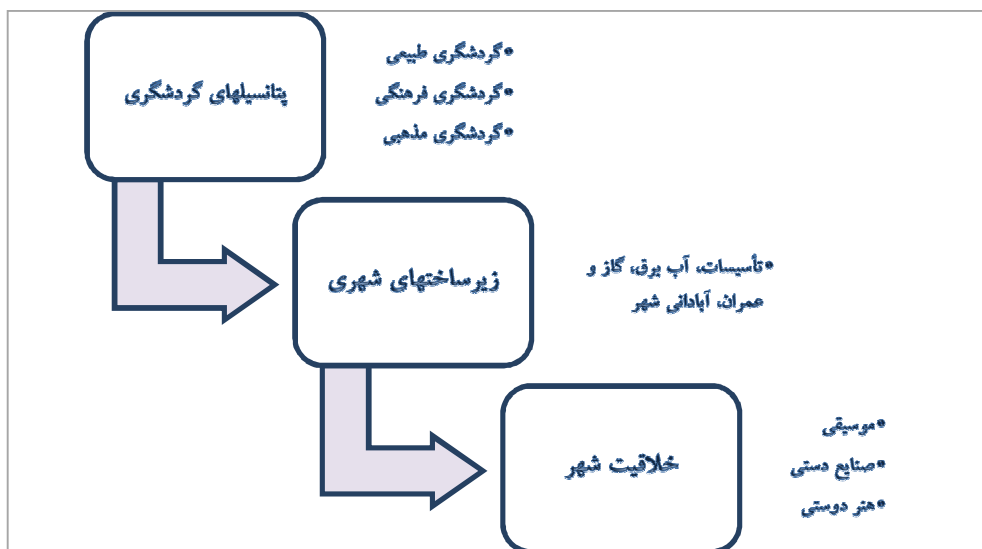
شاخص‌های مورد مطالعه

مطابق جدول شماره ۱، شاخص‌های این پژوهش عبارت بودند از پتانسیل‌های گردشگری به‌عنوان متغیر مستقل که خود به سه دسته طبیعی، فرهنگی و مذهبی تقسیم شده‌اند. متغیر مداخله‌گر وضعیت زیرساخت‌های شهری بوده که آبرسانی، فاضلاب، گازرسانی و تأسیسات را شامل می‌شود. گویه‌های خلاقیت و شهر خلاق (صنایع دستی، موسیقی و

هندوستی) متغیر وابسته این تحقیق هستند.

جدول ۱: متغیرهای تشکیل دهنده ساختار تحقیق

نام شاخص	نقش متغیر	زیر شاخص‌ها	منبع	متغیرهای مورد بررسی
پتانسیل‌های گردشگری	متغیر مستقل	طبیعی	INSKEEP,1991	پارک کوهستان، سراب قنبر، سراب نیلوفر، غارپیرآو
		فرهنگی		بازار سنتی، صنایع دستی، تکیه معاون‌الملک
		مذهبی		مسجد جامع، مسجد عمادالدوله، مسجد شافعی
شهر خلاق	متغیر وابسته	صنایع دستی	UNESCO,2007	صنایع دستی و رونق گردشگری، صنایع دستی و حفظ فرهنگ و هویت ساکنان، صنایع دستی و حفظ میراث فرهنگ
		موسیقی		موسیقی و آرامش افراد، موسیقی و حفظ میراث فرهنگی، موسیقی و حفظ فرهنگ و هویت ساکنان
		هندوستی		استعداد شهروندان در زمینه خلاقیت، گردشگری و آشکار کردن هنرها، گردشگری و تقویت تعداد هنرمندان و علاقه به هنر
زیرساخت‌های شهری	متغیر مداخله‌گر	آبرسانی و فاضلاب، گازرسانی و تأسیسات	بهباد فر، ۱۳۸۸	تأثیر پتانسیل‌های گردشگری بر زیرساخت‌ها، عمران و آبادانی شهر

شکل ۲: مدل مفهومی پژوهش

توصیف یافته‌ها

با توجه به اینکه شناخت ویژگی‌های جمعیت شناختی نمونه آماری می‌تواند در تعمیم نتایج به جوامع آماری دیگر با در نظر گرفتن تشابهات در ویژگی‌های عمومی مفید باشد، در این قسمت به توصیف ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخ‌دهندگان براساس داده‌های جمعیت‌شناختی جمع‌آوری شده پرداخته می‌شود. در این پژوهش ۴۷ درصد از پاسخ‌گویان را مرد و ۵۳ درصد را زنان تشکیل داده‌اند. همچنین ۶۲/۶ درصد از پاسخ‌گویان متأهل و ۳۷/۴ درصد را افراد مجرد بوده‌اند. وضعیت سطح سواد پاسخ‌دهندگان در ۵ دسته تقسیم‌بندی شد. سطح سواد در مقطع لیسانس با ۴۲/۳ بیشترین درصد فراوانی را در بین پاسخ‌دهندگان دارد. وضعیت شغلی افراد در قالب ۷ دسته: شغل دولتی، آزاد، بازنشسته، دانش‌آموز، دانشجو، بیکار و مشاغل سنتی مورد پرسش قرار گرفت که مشاغل دولتی با ۳۰/۳ بیشترین درصد فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

شاخص‌های پتانسیل‌های گردشگری

از نظر پاسخ‌گویان در بین متغیرهای مرتبط با پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های گردشگری، بازار سنتی با میانگین ۴/۱۱ بیشترین میزان را به خود اختصاص داده است. پارک کوهستان با میانگین ۴/۰۳ در رتبه بعدی قرار می‌گیرد. میانگین سایر گویه‌ها به ترتیب مسجدجامع با ۳/۸۷، سراب نیلوفر با ۳/۸۶، صنایع دستی ۳/۸۴، تکیه معاون‌الملک ۳/۵۱ را دارا بوده‌اند. این نتایج توصیفی حاکی از آن است که پتانسیل‌های میراث تاریخی اهمیت بسیار زیادی در گردشگری شهر کرمانشاه دارند. مسجد شافعی با ۲/۶۱ کمترین میانگین را دارد و نشان می‌دهد اهمیت گردشگری چندانی ندارد.

جدول ۲: توزیع فراوانی پاسخ‌گویان به متغیرهای پتانسیل‌های گردشگری

میانگین	بسیار زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	بسیار کم	میزان اهمیت گویه‌ها در گردشگری شهری
۴/۱۱	۱۵۵	۱۴۳	۶۹	۱۳	۵	بازار سنتی
۳/۸۴	۹۷	۱۵۵	۱۱۰	۲۲	۱	صنایع دستی
۳/۵۱	۷۴	۱۱۶	۱۳۹	۴۵	۱۱	تکیه معاون‌الملک
۴/۰۳	۱۶۲	۱۱۳	۸۱	۲۱	۸	پارک کوهستان
۳/۳۸	۶۳	۱۱۷	۱۳۲	۵۰	۲۳	سراب قنبر
۳/۸۶	۱۱۴	۱۴۵	۹۹	۱۵	۱۲	سراب نیلوفر
۳/۴۱	۷۰	۱۱۷	۱۱۳	۷۱	۱۴	غار پرآو
۲/۸۷	۵۲	۶۷	۱۰۷	۸۲	۷۷	مسجد جامع
۲/۸۳	۳۲	۹۲	۱۳۲	۵۲	۷۷	مسجد عمادالوله
۲/۶۱	۲۳	۵۲	۱۵۲	۷۰	۸۸	مسجد شافعی

شاخص‌های گردشگری خلاق

مطابق جدول شماره ۳، از بین گویه‌های مورد بررسی در زمینه خلاقیت و گردشگری، متغیر صنایع دستی و اهمیت آن در حفظ میراث فرهنگی با میانگین ۳/۸۸ از نظر پاسخ‌گویان بیشترین اهمیت را دارد. ضمن آنکه پاسخ‌دهندگان صنایع دستی را در حفظ هویت و فرهنگ ساکنین دارای اهمیت بسیار بالایی دانسته‌اند. در مجموع از نظر پاسخ‌دهندگان، صنایع دستی در رونق گردشگری، حفظ فرهنگ اصیل و میراث بشری ارزش بسیار بالایی دارد. موسیقی سنتی با اهمیت کمتری در مقایسه با صنایع دستی در حفظ میراث فرهنگی، هویت ساکنین و آرامش افراد روبرو می‌باشد. آنچه در پاسخ شهروندان به گردشگری خلاق اهمیت دارد این نکته است که تمام گویه‌های این شاخص بالاتر از میانگین نظری (میانگین نظری = ۳) هستند که این نشان‌دهنده پتانسیل بالای گردشگری خلاق در شهر کرمانشاه است.

جدول ۳: توزیع فراوانی پاسخگویان به گویه‌های گردشگری خلاق

گویه‌ها	بسیار کم	کم	تا حدودی	زیاد	بسیار زیاد	میانگین
صنایع دستی و رونق گردشگری	۱۷	۳۱	۱۰۱	۱۶۲	۷۴	۳/۶۳
صنایع دستی و حفظ فرهنگ و هویت ساکنان	۱۱	۳۲	۷۷	۱۵۳	۱۱۲	۳/۸۳
صنایع دستی و حفظ میراث فرهنگی	۱۲	۲۵	۶۸	۱۷۱	۱۰۹	۳/۸۸
استعداد شهروندان در زمینه خلاقیت	۳۶	۴۸	۱۳۳	۱۲۹	۳۹	۳/۲۲
گردشگری و آشکار کردن هنرها	۱۱	۴۶	۱۲۲	۱۴۴	۶۲	۳/۵۱
گردشگری و تقویت تعداد هنرمندان و علاقه به هنر	۱۱	۴۰	۱۱۱	۱۵۸	۶۵	۳/۵۸
موسیقی و آرامش افراد	۱۲	۴۶	۱۲۲	۱۲۳	۸۲	۳/۵۶
موسیقی و حفظ میراث فرهنگی	۱۳	۳۹	۱۲۴	۱۲۲	۸۷	۳/۶۰
موسیقی و حفظ فرهنگ و هویت ساکنان	۱۰	۳۲	۱۰۲	۱۳۴	۱۰۷	۳/۷۶

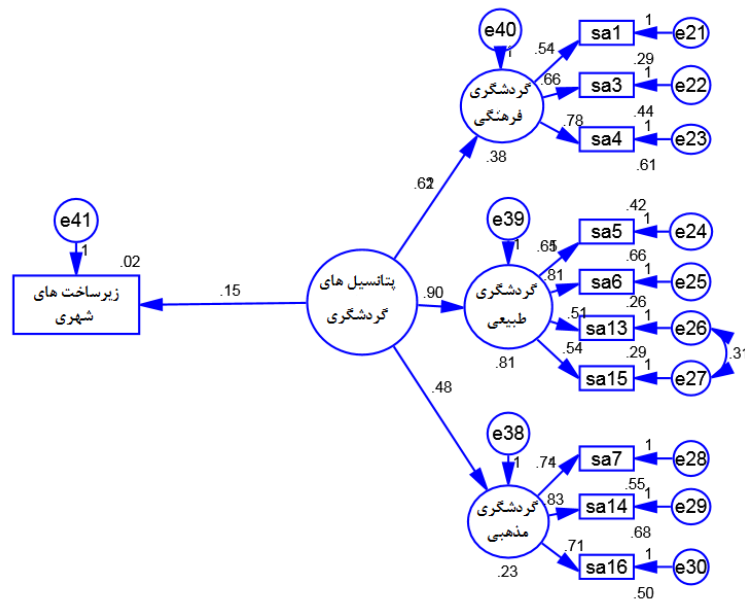
بحث اصلی

یک مدل معادله ساختاری در شکل عمومی‌اش از دو نوع مدل و انواعی از متغیرها تشکیل شده است. دو نوع مدل تشکیل‌دهنده مدل معادله ساختاری عبارتند از: ۱. مدل اندازه‌گیری و ۲. مدل ساختاری. یک مدل اندازه‌گیری جزئی از مدل معادله ساختاری است که نحوه سنجش یک متغیر پنهان را با استفاده از دو یا تعداد بیشتری متغیر مشاهده شده تعریف می‌کند. در این پژوهش هر کدام از متغیرهای پژوهش، متغیر پنهان هستند. متغیرهای پنهان این پژوهش عبارت‌اند از: پتانسیل‌های فرهنگی، طبیعی و مذهبی (که در مرتبه دوم متغیر پنهان مجموع پتانسیل‌های گردشگری را شامل شده است) صنایع دستی، هنردوستی و موسیقی (که مجموع این متغیرهای پنهان در مرتبه دوم خلاقیت و گردشگری را تشکیل داده‌اند). متغیرهای پنهان به‌طور مستقیم اندازه‌گیری نمی‌شود، بلکه با استفاده از دو یا چند متغیر مشاهده شده در نقش معرف سنجش می‌شود. متغیرهای آشکار همان سوالات پرسش‌نامه هستند که در مدل ساختاری به شکل مستطیل آورده شده‌اند. از نظر قاسمی (۱۳۸۹)، با توجه به وجود اجزای متعدد در مدل‌های نظری تدوین شده، می‌بایست پژوهشگران قبل از برآورد مدل تدوین شده، ابتدا مدل‌های اندازه‌گیری حاضر در مدل تحقیق را برآورد و آزمون نمایند. چرا که بررسی روابط ساختاری بین متغیرهای پنهان زمانی منطقی‌تر خواهد بود که اندازه‌گیری آن سازه‌های پنهان

با توجه به معیارهای علمی قابل قبول باشند. در ابتدا اثرات پتانسیل‌های گردشگری بر زیرساخت‌های شهری ارزیابی می‌شود.

ارزیابی اثرات پتانسیل‌های گردشگری بر زیرساخت‌های شهری

طبق شکل شماره ۳ پتانسیل‌های گردشگری به سه دسته گردشگری: فرهنگی، مذهبی و طبیعی تقسیم می‌شوند. گردشگری طبیعی دارای بار عاملی به مقدار ۰/۹۰ در متغیر پنهان مجموع پتانسیل‌های گردشگری می‌باشد که در مرتبه بعدی گردشگری فرهنگی و مذهبی قرار می‌گیرند. مجموع پتانسیل‌های گردشگری بر روی زیرساخت‌های شهری با میزان تأثیرگذاری ۰/۱۵ با مقدار p کمتر از ۰/۰۵ معنادار است. در واقع می‌توان گفت از دیدگاه ساکنان هرچه توجه و اهمیت به اماکن سنتی، فرهنگی و تاریخی شهر کرمانشاه بیشتر شود و باعث جذب گردشگران بیشتری به شهر گردد، میزان تأثیرگذاری آن بر روی زیرساخت‌های شهری بیشتر شده و موجب بهبود و توسعه آن خواهد شد. از میان عوامل تشکیل‌دهنده گردشگری فرهنگی، تکیه معاون‌الملک با مقدار ۰/۷۸ بیشترین بار عاملی را به‌خود اختصاص داده است و بعد از آن صنایع دستی و بازار سنتی قرار دارد. در گردشگری طبیعی بیشترین بار عاملی به سراب قنبر با میزان ۰/۸۱ اهمیت بیشتری دارد و پارک کوهستان، غار پرآو و سراب نیلوفر در رده بعدی قرار دارد. در گردشگری مذهبی مسجد عمادالدوله با بار عاملی ۰/۸۳ درصد نسبت به مسجدجامع و مسجدشافعی اهمیت بیشتری در این شاخص دارد.

شکل ۳: مدل معادلات ساختاری اثرات پتانسیل‌های گردشگری بر زیرساخت‌های شهری

در جدول شماره ۴ مقادیر غیراستاندارد، نسبت بحرانی و سطح تحت‌پوشش (مقدار P) نشان داده شده است. نتایج جدول حاکی از آن است که کلیه پارامترهای لامدا دارای تفاوت معناداری با مقدار صفر هستند. مقدار p در کلیه روابط فوق کمتر از ۰.۰۵ است که نشان می‌دهد کلیه روابط موجود در مدل مورد حمایت داده‌های تجربی قرار گرفته‌اند.

جدول ۴: برآوردهای غیراستاندارد با سطح تحت پوشش مدل ساختاری شماره

لايه اول	عامل	شاخص	کد	تخمین غیراستاندارد	نسبت بحرانی	سطح معنی داری
پتانسیل های گردشگری	گردشگری فرهنگی	بازار سستی	Sa1	۱/۰۰		
		صنایع دستی	Sa3	۱/۱۸۷	۸/۲۳۴	***
		تکیه معاون الملک	Sa4	۱/۶۲۵	۸/۳۰۲	***
	گردشگری طبیعی	پارک کوهستان	Sa5	۱/۰۰		
		سراب قنبر	Sa6	۱/۳۴	۱۰/۳۳۹	***
		سراب نیلوفر	Sa13	۰/۷۵۵	۸/۰۳۶	***
		غار پرآو	Sa15	۰/۸۹۵	۸/۵۱۹	***
	گردشگری مذهبی	مسجد جامع	Sa7	۱/۰۰		
		مسجد عماد الدوله	Sa14	۱/۰۴۳	۱۲/۸۱۴	***
		مسجد شافعی	Sa16	۰/۸۴۳	۱۲/۲۱۴	***

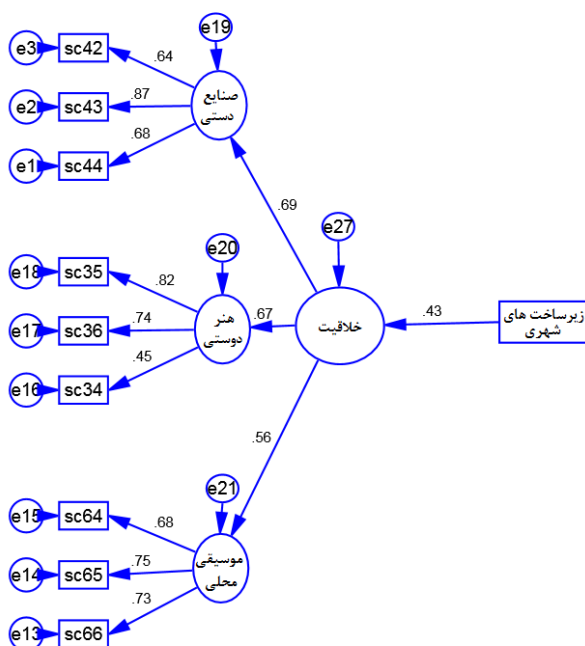
پس از بررسی معنی‌داری پارامترها با مقدار صفر به ارزیابی مدل نهایی پژوهش توسط شاخص‌های برازش کلی مدل پرداخته می‌شود. طبق جدول شماره ۵ شاخص‌های اصلی برازش مدل نشان می‌دهد که داده‌های پژوهش به‌خوبی توانسته‌اند مدل مفهومی پژوهش را نمایندگی کند، زیرا مقدار پارامترهای بدست آمده در حد برازش مطلوب می‌باشد.

جدول ۵: شاخص‌های برازش مدل ساختاری اثرات پتانسیل‌های گردشگری بر زیرساخت‌های شهری

موضوع	CMIN/DF	AGFI	GFI	CFI	PRATO	RMSEA
میزان	۲/۳۵۳	۰/۹۳۲	۰/۹۵۹	۰/۹۵۱	۰/۷۲۷	۰/۰۵۹
ملاک	کمتر از ۳	بیشتر از ۰/۹۰	بیشتر از ۰/۹۰	بیشتر از ۰/۹۰	بیشتر از ۰/۶۰	کمتر از ۰/۰۶
تفسیر	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب

ارزیابی اثرات زیرساخت‌های شهری بر ایجاد شهر خلاق

طبق شکل شماره ۴ میزان اثر متغیر آشکار زیرساخت‌های شهری بر شهر خلاق که از سه شاخص صنایع دستی، هنردوستی و موسیقی محلی تشکیل شده برابر با ۰/۴۳ می‌باشد. این درحالی است که در مرتبه اول متغیر پنهان صنایع دستی با بار عاملی ۰/۶۹ بیشترین اهمیت را در خلاقیت شهری داراست. همانطوری که توجه و اهمیت به پتانسیل‌های گردشگری و زیرساخت‌های شهری اثر مثبت دارد و باعث رشد و توسعه آن می‌شود، در مقابل گسترش زیرساخت‌های شهری هم در ایجاد شهر خلاق و خلاقیت شهری مؤثر است، از میان نماگرهای تشکیل‌دهنده صنایع دستی، گویه صنایع دستی و حفظ فرهنگ و هویت ساکنان دارای بار عاملی ۰/۷۸ است، در واقع پاسخگویان در برابر نقش صنایع دستی در حفظ هویت ساکنان بیشترین امتیاز را قائل شده‌اند. متغیر پنهان هنر دوستی بیشترین بار عاملی متعلق به توسعه گردشگری و آشکارشدن هنر با مقدار ۰/۸۲ است و همچنین باعث توسعه خلاقیت شهری و تقویت تعداد هنرمندان و علاقه به هنر می‌شود. در بین متغیرهای تشکیل‌دهنده موسیقی محلی بیشترین بار عاملی به متغیر اهمیت موسیقی محلی در حفظ میراث فرهنگی با مقدار ۰/۷۵ داده شده است.

شکل ۴: مدل معادلات ساختاری اثرات زیرساخت های شهری بر روی خلاقیت

مجموع برآوردهای غیراستاندارد با سطح پوشش مدل ساختاری اثرات زیرساخت های شهری بر خلاقیت شهری در جدول شماره ۶ گزارش شده است.

جدول ۶: برآوردهای غیراستاندارد با سطح پوشش مدل ساختاری شماره

لايه اول	عامل	شاخص	کد	تخمین غیراستاندارد	نسبت بحرانی	سطح معنی داری
۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹	صنایع دستی	صنایع دستی و رونق گردشگری	Sc42	۰/۹۴۷	۱۰/۶۰۱	***
		صنایع دستی و حفظ فرهنگ و هویت ساکنان	Sc43	۱/۳۲۹	۱۱/۵۰۷	***
		صنایع دستی و حفظ میراث فرهنگی	Sc44	۱/۰۰		
	هنر دوستی	استعداد شهروندان در زمینه خلاقیت	Sc34	۱/۰۰		
		گردشگری و آشکار کردن هنرها	Sc35	۱/۶۶۱	۷/۶۰۵	***
	موسیقی محلی	گردشگری و تقویت تعداد هنرمندان و علاقه به هنر	Sc36	۱/۴۷۵	۷/۶۷۹	***
		موسیقی و آرامش افراد	Sc64	۰/۹۳۹	۱۰/۶۶۹	***
		موسیقی و حفظ میراث فرهنگی	Sc65	۱/۰۴۸	۱۱/۰۵۷	***
		موسیقی و حفظ فرهنگ و هویت ساکنان	Sc66	۱/۰۰		

همچنین مدل ساختاری فوق از نظر پرازش کلی طبق جدول شماره ۷ برازش مطلوب را برای داده ها نشان می دهد.

جدول ۷: شاخص‌های برازش مدل ساختاری زیرساخت‌های شهری بر خلاقیت

موضوع	CMIN/DF	AGFI	GFI	CFI	PRATO	RMSEA
میزان	۲/۲۴۲	۰/۹۴۲	۰/۹۶۶	۰/۹۶۱	۰/۷۱۱	۰/۰۵۷
ملاک	کمتر از ۳	بیشتر از ۰/۹۰	بیشتر از ۰/۹۰	بیشتر از ۰/۹۰	بیشتر از ۰/۶۰	کمتر از ۰/۰۶
تفسیر	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب	برازش مطلوب

ارزیابی اثرات پتانسیل‌های گردشگری بر زیرساخت‌های شهری و ایجاد شهر خلاق

در شکل شماره ۵ مدل ساختاری اثرات پتانسیل‌های گردشگری و زیرساخت‌های شهری و ایجاد شهر خلاق نشان داده شده است. براساس این مدل فرضیه‌های تحقیق به‌خوبی تأیید می‌گردد. لذا با توجه به نتایج حاصل از پژوهش و مدل ساختاری در شکل شماره ۵ فرضیه‌های تحقیق مورد تأیید قرار می‌گیرند. تأثیر پتانسیل‌های گردشگری بر زیرساخت‌های شهری دارای ضریب رگرسیونی ۰/۱۶ بوده این بدین معنی است که با افزایش کیفیت پتانسیل‌های گردشگری افزایش زیرساخت‌های گردشگری را در پی دارد. همچنین زیرساخت‌های شهری در خلاقیت و گردشگری با ضریب رگرسیونی ۰/۴۰ تأثیرگذار است که می‌توان تفسیر کرد، با افزایش یک واحد زیرساخت‌های شهری، ۴۰ درصد افزایش خلاقیت شهری را می‌توان انتظار داشت. در این مدل مجموع پتانسیل‌های گردشگری بر خلاقیت دارای ضریب رگرسیونی ۰/۱۷ است. در بین پتانسیل‌های گردشگری، جاذبه‌های طبیعی بیشترین اثر را با ضریب رگرسیونی ۰/۸۷ را دارد. بعد از آن پتانسیل‌های گردشگری طبیعی با ۰/۵۸ بیشترین اثر را دارا بوده است. در زمینه خلاقیت شهری و گردشگری خلاق صنایع دستی با ضریب رگرسیونی ۰/۷ بیشترین اثر را دارا می‌باشد.

در جدول شماره ۸ مقادیر غیراستاندارد، خطای معیار، نسبت بحرانی و سطح معناداری نشان داده شده است. نتایج جدول حاکی از آن است که کلیه پارامترهای لامدا تفاوت معناداری با مقدار صفر دارا می‌باشد. مقدار p در کلیه روابط فوق کمتر از ۰.۰۰۵ است که نشان‌دهنده آن است که کلیه روابط رگرسیونی موجود در مدل مورد حمایت داده‌های تجربی می‌باشد.

جدول ۸: وزن‌های رگرسیون وزنی مدل پژوهش

شاخص‌های به کار رفته در مدل	تخمین غیراستاندارد	خطای معیار	نسبت بحرانی	سطح معنی‌داری
تأثیر پتانسیل‌های گردشگری بر زیرساخت‌ها	۰/۵۹۷	۰/۲۴۸	۲/۴۱	۰/۰۱۶
تأثیر پتانسیل‌ها بر شهر خلاق	۰/۲۷۹	۰/۱۳۴	۲/۰۷۷	۰/۰۳۸
تأثیر زیرساخت‌ها به خلاقیت	۰/۱۷۳	۰/۰۳۲	۵/۳۴۸	***

نتیجه‌گیری

شهر خلاق به سه مفهوم: طبقه خلاق، صنایع فرهنگی- هنری خلاق و فناوری تأکید دارد. بنابراین زمینه‌ها و بسترهای تحقق شهر خلاق در محیطی فراهم است که دارای سابقه تاریخی، هنری، فرهنگی، ظرفیت مذهبی، جاذبه‌های فرهنگی، نمایش نامه‌ها، راه‌اندازی کریدور علم و فناوری و صنایع خلاق باشد و شهرهایی با ویژگی‌های یاد شده می‌توانند در جهت تحقق خلاقیت و گردشگری خلاق حرکت کنند. طی سال‌های اخیر گردشگری تبدیل به صنعتی رقابتی شده و کشورها برای کسب درآمد بیشتر متمایل به روش‌های جدید و ارائه نوآوری در این صنعت شده‌اند که وابستگی زیادی با ماهیت گردشگری خلاق دارد. با توجه به سابقه تاریخی و فرهنگی و وجود جاذبه‌های گردشگری فراوان در شهر کرمانشاه این شهر محیط مناسبی برای گردشگری خلاق است که در این تحقیق به بررسی متغیرهای مختلف اثرگذار بر خلاقیت شهری پرداخته شد. نتایج حاکی از آن است که در بین پتانسیل‌های گردشگری، جاذبه‌های طبیعی بیشترین اهمیت و ارزش را دارد، لیکن نباید از نقش جاذبه‌های فرهنگی و مذهبی غافل ماند. از نظر پاسخ‌دهندگان در زمینه خلاقیت شهری و گردشگری خلاق بیشترین اثر را صنایع دستی دارا بوده که سابقه طولانی و تنوع این صنایع در شهر کرمانشاه می‌تواند به رشد گردشگری، خلاقیت شهری و رشد اقتصادی کمک بسیاری نماید. ویژگی‌های هنردوستی و استعدادهای ژنتیک هنری شهروندان کرمانشاهی عامل مهم دیگری است که با ضریب رگرسیونی ۰/۶۴ اثر بسیاری بر خلاقیت شهری می‌گذارد. بنابراین استفاده از پتانسیل‌های هنری و هنردوستی شهروندان به‌خصوص در بافت قدیمی و محورهای گردشگری شهر اثرات چشمگیری در توسعه صنعت گردشگری و پیشرفت فرهنگی و اقتصادی منطقه می‌گذارد. کرمانشاه با گنجینه‌ای از موسیقی محلی راه همواری در خلاقیت شهری و گردشگری خلاق پیش‌رو دارد که ایجاد زمینه‌ها و زیرساخت‌های مربوط به آن می‌تواند گردشگری خلاق با رویکرد موسیقی محلی را به جهانیان معرفی نماید. در مجموع در شهر کرمانشاه، پتانسیل‌های گردشگری با سطح معنی‌داری ۰/۱۶ و ضریب رگرسیونی ۰/۱۶ بر روی زیرساخت‌های شهری و سطح معنی‌داری ۰/۳۸ و ضریب رگرسیونی ۰/۱۷ بر خلاقیت شهری اثرگذار است. همچنین زیرساخت‌های شهری با P value برابر ۰/۰۰۰ و ضریب رگرسیونی ۰/۴۰ بر روی خلاقیت شهری و گردشگری خلاق اثرگذار است.

در پایان و با توجه به یافته‌های تحقیق برای رشد گردشگری خلاق و خلاقیت شهری در کرمانشاه پیشنهادات زیر ارائه می‌شود:

- رسیدن به یک شهر خلاق نیازمند وجود طبقه خلاق می‌باشد، بنابراین برای جذب طبقه خلاق می‌توان از صنعت گردشگری استفاده کرد، صنعتی که علاوه بر بهبود شرایط جامعه، تنوع اجتماعی را افزایش داده و بروز استعدادهای خلاق را بیشتر می‌کند. از سوی دیگر، می‌توان گفت ایجاد یک شهر خلاق موجب توسعه گردشگری و توسعه گردشگری موجب ایجاد شهر خلاق می‌شود، بدین معنی که یک رابطه مثبت و دو سویه بین شهر خلاق و توسعه گردشگری وجود دارد به طوری که رشد و توسعه هر یک بر رشد و توسعه دیگری تأثیر مثبت می‌گذارد؛
- افزایش بودجه برای فرهنگ و هنر، حمایت از تنوع فرهنگی و هنر، افزایش دسترسی و مشارکت در هنر و فرهنگ شهری؛
- توسعه زیرساخت‌های هنری و فرهنگی به عنوان راهبرد اصلی شهرها برای تبدیل شدن به شهر خلاق؛

- برگزاری جشنوارهها، کارگاهها و نمایشگاهها برای گروههای مختلف سنی و خانوادهها و ایجاد خانههای هنر برای حمایت از طرحهای خلاقانه در شهر؛
- برگزاری جشنها و مراسم محلی برای بالا بردن تعلق اجتماعی شهروندان؛
- تقویت نهادها، تشکلهای و گروههای مدنی جهت افزایش سرمایه اجتماعی و مشارکت شهروندان در اداره امور شهر؛
- افزایش فعالیتهای مرتبط به هنرهای محلی، جذب گردشگر و صنایع خلاق، بهره‌برداری از منابع موجود فرهنگی شهر.

کتابشناسی

۱. الکایی، حلیمه؛ قاسمی فلاورجانی، سودابه (۱۳۸۹)، ساماندهی زیرساختهای شهر چالوس با تأکید بر حکمروایی شهری. نخستین همایش ملی ارمان شهر ایران، دانشگاه آزاد واحد نور؛
۲. بسحاق، محمدرضا (۱۳۹۴)، مدل‌سازی معادلات ساختاری در علوم انسانی Amos۲۲، نشر جامعه شناسان، چاپ اول؛
۳. بمانیان، رضا؛ محمودی‌نژاد، هادی (۱۳۸۸)، مبانی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، انتشارات هله؛
۴. بهزادفر، مصطفی (۱۳۸۸)، زیرساختهای شهری، انتشارات شهیدی، چاپ سوم، زمستان؛
۵. حاجی نوروزی، فتنه؛ جمال آذریه، محمدعلی؛ ماهوتی، نسترن (۱۳۹۳)، بررسی پتانسیلها و ظرفیت‌های شکل‌گیری گردشگری خلاق و شهر خلاق با استفاده از تکنیک سوات، همایش ملی نظریه‌های نوین در معماری و شهرسازی؛
۶. رحیمی، محمد؛ مردعلی، محسن؛ دها، الهام؛ فلاح‌زاده، عبدالرسول (۱۳۹۲)، شهرخلاق (مبانی نظری و شاخص‌ها)، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، دانش شهر، شماره ۱۹۶؛
۷. رفیعیان، محسن (۱۳۸۹)، درآمدی بر مناطق و شهرهای خلاق، مجله شهرداریها، شماره ۱۰۰؛
۸. سیف، علی اکبر (۱۳۸۹)، روانشناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزشی، چاپ اول، تهران: نشر دوران؛
۹. شفیع، زاهد؛ فرخیان، فیروزه؛ میرقدر، لیلا (۱۳۹۳)، اصفهان به‌عنوان شهر خلاق صنایع دستی با رویکرد توسعه گردشگری، جغرافیا (مجله علمی - پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران)، دوره جدید، سال دوازدهم، شماره ۴۳؛
۱۰. شهبانیان، پویان، رهگذر، عرفانه (۱۳۹۱)، پیوند محیط خلاق با شهر، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران؛
۱۱. فرزین پاک، شهرزاد (۱۳۸۹)، شهر خلاق، مجله شهرداریها، شماره ۱۰۰؛
۱۲. فیض پور، محمد علی (۱۳۷۳)، جامع‌نگری در برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی (استان یزد)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس؛
۱۳. قاسمی، وحید (۱۳۸۹)، مدل‌سازی معادله ساختاری در پژوهش اجتماعی با کاربرد آموس، تهران، انتشارات جامعه شناسان، ص ۳۴۱؛
۱۴. قربانی، رسول؛ حسین‌آبادی، سعید؛ طورانی، علی (۱۳۹۲)، شهرهای خلاق رویکردی فرهنگی در توسعه شهری، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال سوم، شماره یازدهم؛
۱۵. کلاتری، بهرنگ؛ یاری‌قلی، وحید؛ رحمتی، اکبر (۱۳۹۱)، فضای جمعی و شهر خلاق، مجله منظر، شماره ۱۹؛
۱۶. کی‌قباد، مرضیه؛ فخرایی، مرضیه؛ علوی، سیده سارا؛ زواری، سیدعبدالحمید (۱۳۸۷)، شناخت صنعت فرهنگی، چاپ

اول، قم: نشر آصف؛

۱۷. لطفی‌زاده دهکردی؛ سیمین‌دخت، شاهدی، بهرام (۱۳۹۳)، بررسی شاخص‌های شهرخلاق با رویکرد توسعه گردشگری، کنفرانس بین‌المللی توسعه پایدار، استراتژی‌ها و چالش‌ها با تمرکز کشاورزی، منابع طبیعی، محیط زیست و گردشگری، تبریز؛

۱۸. یوسفی، رشید؛ مرادپور، نبی؛ تازش، یوسف؛ علی‌نیا، یاور (۱۳۹۲)، تحلیل نقش و جایگاه شهر خلاق در توسعه گردشگری شهری با رویکرد توسعه پایدار، کنفرانس بین‌المللی فناوری، مهندسی و علوم محیطی؛

19. Barker ,M and page, S J.(2002), visitor safety in urban tourism environment :the case of Auckland, NewZealand,Cities,Vol.19,No.4;
20. Cooper, C. Fletcher, J. Gilbert, D. Wanhill, S. Shepherd, R., 1998, 2nd ed Tourism: Principles and Practice, New York: Longma;
21. Cooke, P. and Lazzeretti, L. (2008), Creative Cities, Cultural Clusters and Local Economic Development, Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar;
22. Costa, Pedro., Magalhaes, Miguel., Vasconcelos, Bruno., & Sugahara, Gustavo. (2007, Aug 20), A discussion on the governance of 'Creative Cities': Some insights for policy action. Norwegian Journal of Geography. Vol .61;
23. Fundacao de serralves (2008), Estudo Macroeconomico para Desenvolvimento de um Cluster de Industrias Criativas na Regiao Norte [Macro- economic study for the Development of a Creative Industries Cluster for portugal's Northern Region];
24. Florida, Richard (2002), The Rise of the Creative Class. And how it's Transforming Work,Leisure, Community and Everyday Life. New York, N.Y.: Basic Books;
25. Geoforum.(2009), Editorial, Contesting the creative city: Race, nation,multiculturalism. Geoforum 40 , p701;
26. Landry, Ch (2008), the Creative City. A Toolkit for Urban Innovators, 2nd. Edition. Near Stroud: Comedian;
27. Sasaki, M.(2008), Developing Creative Cities Through Networking. Policy Science Vol.15 No.3.p54;
28. Scott, Allen. J. (2006), "Creative Cities: Conceptual Issues and Policy Questions" Journal of Urban Affairs, Vol.28, No. 1.